

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
ΚΑΡΔΗΝΑΛΕΩΣ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΕΛΕΓΧΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΒΛΑΣΦΗΜΙΩΝ
ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

U 39^v B 24 V 31^v

Κεφ. α' "Οτι τὰ Πλάτωνος μᾶλλον ἢ τὰ Ἀριστοτέλους
τῆ τῶν Χριστιανῶν συμφωνοῦσι θρησκεία.

6

1 Ὡς μὲν οὖν, εἰ καὶ μὴ παρέδωκεν ἐπιστημῶν τε καὶ τεχνῶν μέθο-
δον Πλάτων, οὐδὲν ὅμως διὰ τοῦτο χείρων ἂν νομίζοιτο καὶ ὄτουοῦν τῶν
σοφῶν, κατ' αὐτάς γε ἄριστα τε καὶ σοφώτατα συγγεγραφώς, εἴρηται.
U 40^v ἐπεὶ δ' ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ὁ κατήγορος προῦποθέ- 10
μενος ἐκεῖνον δεῖν νομίζεσθαι σοφώτερον, ὅς τῇ ἀληθείᾳ συμβάλει τῆς
πίστεως καὶ τῇ τῆς ἐκκλησίας συμφωνεῖ διδασκαλίᾳ, εἶτα τὸν μὲν Ἀρι-
στοτέλην συνωδόν, τὸν δὲ Πλάτωνα ἀπωδόν τῇ ἐκκλησίᾳ πειρᾶται δει-
κνύουσαι, ἡμεῖς καὶ τούτου πᾶν τούναντίον σαφῶς παραστήσομεν καὶ τὸν
Πλάτωνα μᾶλλον Ἀριστοτέλους, εἴπερ γε κάκεινον, τῇ καθολικῇ πίστει 15
συνωδόν, ἀποφανοῦμεν. φημέν δὲ ταῦτα οὐ Πλάτωνα μᾶλλον Ἀριστοτέ-
λους τῇ ἐκκλησίᾳ εἰσποιοῦντες οὐδὲ διὰ τοῦτο Ἀριστοτέλην χείρω νομί-
V 32 ζοντες· ἀλλότριος γὰρ ἐκάτερος καὶ πόρρω τῆς ἡμετέρας αὐλῆς καὶ ὡς
τῷ γένει, οὕτω καὶ τῇ θρησκείᾳ Ἕλληνας ἄμφω· καὶ μάτην γε τούτῳ
τῷ μέρει ὁ κατήγορος Ἀριστοτέλην ἐξαίρει δι' ἀπορίαν ἀληθῶν ἐπαίνων, 20
εἰς τὰ ἱερά καὶ τὴν πίστιν καταφεύγων ὡς οἱ ἐν μεγάλαις ἀνάγκαις εἰς
B 24^v τὸ ἄσυλον ὡς εἰς κρησφύγετον καταδυόμενοι. οὐ Χριστιανὸν οὖν ἡμεῖς Πλά-
τωνα ὡς ἐκεῖνος Ἀριστοτέλην ἀποδειῖξαι μάτην φιλονεικήσομεν, ἀλλ' ὡς
εἴ τις καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν τῆς ἐκκλησίας ἐχθρῶν βοήθημά τι καὶ συνηγορίαν
τῇ πίστει ἀληθείᾳ ζητοίη, ἐκ τῶν τοῦ Πλάτωνος μᾶλλον λόγων ἢ τῶν 25
Ἀριστοτέλους τοῦτ' ἂν καὶ ὀπωσοῦν πορίσαιτο.

Κεφ. β' Ἀπαντᾷ πρὸς τὰ ῥηθέντα τῷ κατηγορῶ,
ὅτι τοῖς περὶ ἐκάστας τῶν ἐπιστημῶν διατρίβουσι μᾶλλον πιστεύειν δεῖ
ἢ τοῖς ἱεροῖς διδασκάλους.

2 Εἰδὼς δὲ ὁ χρηστὰς οὗτος τοὺς διδασκάλους τῆς ἐκκλησίας, ἄνδρας 80
U 40^v ὡς ἀγιότητι οὕτω καὶ σοφίᾳ τῇ καθ' ἡμᾶς τε καὶ ἔξωθεν διαπρέποντας, ἐκ
τῶν Πλάτωνος λόγων μᾶλλον ἢ τῶν Ἀριστοτέλους βοηθουμένους κάκεινῳ
μὲν πάντοτε συνηγόρῳ καὶ μάρτυρι, Ἀριστοτέλει δὲ οὐδέποτε χρωμένους,
πρῶτον χωρεῖ κατ' αὐτῶν καὶ τὴν περὶ τῆς σοφίας αὐτῶν κρατοῦσαν ἐν

BESSARIONIS
CARDINALIS NICENI ET PATRIARCHAE CONSTANTINOPOLITANI
IN CALUMNIATOREM PLATONIS
LIBER SECUNDUS.

5 Cap. I. Quod Christianae religioni magis Platonis libri conveniunt
quam Aristotelis.

Platonem quamvis praecepta artium litteris non tradiderit, nemine 1
tamen propterea docto et sapiente viro inferiorem existimandum, librosque
ab eo complures egregie scriptos et ad posteritatis utilitatem relictos satis
10 superiori libro demonstravimus. Nunc quoniam adversarius secundo volumine
eum asserit, qui ad veritatem Christianae religionis et sanctae ecclesiae
doctrinam propius accesserit, longe ceteris sapientio rem esse iudicandum,
tum Platonem multo Aristotele inferiorem facit, quod ille a doctorum
nostrorum sententia alienissimus esse, hic vero maxime cum his consentire
15 videatur, nos huius quoque rei contrarium plane, nisi nos animus fallit,
ostendemus et doctrinam Platonis magis quam Aristotelis nostrae religioni
consentaneum esse demonstrabimus. Quod non ideo faciemus, quia Pla-
tonem aut existimemus aut velimus ostendere Christianum fuisse; alienus
enim uterque a nostra fide tam Plato quam Aristoteles fuit et ut nomine
20 sic religione gentilis uterque. Propter quod frustra Aristotelem hoc loco
laudat adversarius et inops consilii, quo vera dicere videatur, ad religionem
refugit, ut solent rei capitis quaerendae salutis gratia ad asylum se aramque
recipere. Itaque non est consilium laborare, ut Platonem Christianum fuisse
ostendamus, quem ad modum de Aristotele facit adversarius, sed ita hunc
25 locum conabimur tractare, ut si quis ex auctoritate quoque gentilium philo-
sophorum veritatem nostrae religionis corroborare voluerit, Platonis potius
libris quam Aristotelis id effici posse demonstramus.

Cap. II. Fidem nostris doctoribus et aestimationem
ab his tolli, qui Platoni detrahunt, quem ex omnibus gentilibus
80 Christiani testem citant.

Cum autem cerneret adversarius doctores ecclesiae, viros ut vitae 2
sanctimonia, ita tam nostra quam gentilium doctrina insignes, Platonis magis
quam Aristotelis opiniones cum suis conciliare et illius quidem testimonio

1 U^x *in marg.* Τέλος τοῦ α' λόγου καὶ ἀρχὴ τοῦ β'. Λόγος δεύτερος. U *manus*
recentior in marg. Ἐλέγχων τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν, δεύτερος.

Mohler, Kardinal Bessarion, II.

ἡμῖν δόξαν πειρᾶται τῶν ψυχῶν ἀπάλεῖψαι καὶ ὡς ἑαυτῷ μᾶλλον κριτῆ
 περὶ τὰ γε τοιαῦτα ἢ ἐκείνοις εἶη χρηστέον τό γ' εἰς αὐτὸν ἦκον πείθει.
 τίς τίνων προτιθεῖς ἑαυτόν; ἀλλὰ τὸ τοῦ κωμικοῦ οὐ πείσει, οὐδ' ἦν πείσῃ·
 φησὶ γὰρ ὡς »ἀ μὲν θείῳ κινούμενοι πνεύματι συνεγράψαντο, ταῦτα δ' ἐστὶν
 ὅσα τῆς πίστεως καὶ τῆς τῶν πιστευόντων εἰσὶ σωτηρίας, ταῦτα μὲν αὐτοῖς 5
 πειστέον, ἐπὶ δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ περὶ ἄλλων τινῶν ῥηθεῖσιν οὐκ αἰεὶ πιστέον
 αὐτοῖς· γεωμέτρῃ γὰρ μᾶλλον καὶ ἀστρονόμῳ ἢ ἠποίῳ δήποτε ἀγίῳ καὶ
 διδασκάλῳ περὶ τὰ γεωμετρικὰ τε καὶ ἀστρονομικὰ πιστευτέον.« ἀλλὰ περὶ
 τὰ περὶ πίστιν αὐτοῖς πιστευτέον, ὧ λῶστε, ἅτε ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος
 ὑπηγορευμένα αὐτοῖς, τοῖς δὲ Πλάτωνος οἱ διδάσκαλοι πρὸς τὴν τῆς πίστεως 10
V 32^v χρῶνται ἀπόδειξιν, κὰν τούτοις πιστευτέον αὐτοῖς σοφώτερον τε καὶ τῇ
 ἐκκλησίᾳ συνωδότερον Πλάτωνα τιθεμένοις Ἀριστοτέλους. ἔπειτα εἰ μὲν
 οἱ περὶ τούτων διδάσκαλοι αὐτὸ τοῦτο μόνον ἅγιοι εὐηρεστηκότες ἦσαν θεῶ,
U 41 λόγων δὲ ἄκροις χεῖλεσιν ὁ λέγεται μόνον γεγευμένοι, ὅσον δύνασθαι τὰ
 νοήματα ἑαυτῶν γράμμασιν ἀπλούστερον ἐξαγγέλλειν, συνεχώρησα ἂν σοι, 15
 ὡσπερ γεωμέτρῃ μᾶλλον περὶ τὰ γεωμετρικὰ ἢ τοιούτῳ ἀγίῳ πειστέον
 ἐστίν, οὕτω καὶ τοῖς φιλοσόφῳν ἐπαίτουσι λόγων καὶ διὰ πάσης ἠκούσι παι-
 δείας πρὸ τῶν πάντῃ ἀμυήτων, κὰν ἅγιοι ὦσιν, εἶναι πειστέον. εἰ δὲ σὺν
 τῇ ἀχιότητι καὶ σοφίας εἰς ἄκρον ἤλασαν καὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους
B 25 τῶν συγγραμμάτων διήκουσαν καὶ τὰ ἑκατέρων δόγματα ἀκριβέστατα ἤδει- 20
 σαν, οἷος Βασίλειος, Γρηγόριος ὁ θεολόγος, Κύριλλος, ὁ Νύσσης Γρηγόριος
 παρὰ Γραῖκοῖς, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Λύγουστίνος καὶ Βοήθιος καὶ ἄλλοι
 πολλοὶ ἐγεγόνεισαν ἄνδρες σοφώτατοι καὶ σοφίας εἰς τοῦσχατον φθάσαντες,
 καὶ περὶ τῆς πίστεως αὐτοῖς ὄντος τοῦ λόγου βοήθειαν αὐτῇ καὶ τῆς ἕξω
 σοφίας ζητοῦσι, πῶς φῆς ἐκείνους καταλιπόντας σοὶ κριτῆ δεῖν ἐπεσθαι; 25
 ἀλλ' ἡμεῖς σοὶ χαίρειν εἰπόντες, τοῖς διδασκάλοις ἐπόμενοι ἀγιωτάτοις τε
 ἅμα γενομένοις καὶ σοφωτάτοις ἀποδείξομεν τὸ προκείμενον.

Κεφ. γ' "Οτι οὐ δεῖ Πλάτωνος ὑπεραπολογούμενον Ἀριστοτέλους
 καταφέρεσθαι, ἀλλ' ἑκατέρῳ τὰ γινόμενα σώζειν δίκαιον.

3, 1 Ἐντεῦθεν προσάντη μοι ὁρῶ καὶ ἀντίξουν ὄντα τὸν λόγον καὶ με 30
 προάγοντα εἰπεῖν ἃ οὐκ ἂν ἐβουλόμην. ἀναγκάζει γὰρ ἢ τοῦ κατηγόρου
 περὶ Πλάτωνα ἀγνωμοσύνη καὶ ἐμὲ ἀγνώμονα περὶ Ἀριστοτέλη φανῆναι,
 ὅπερ ἦκιστα ἂν βουλοίμην. λέγων γὰρ καί, ὡς οἴεται, ἀποδεικνύς βέλτιον
U 41^v Ἀριστοτέλην ἢ Πλάτωνα περὶ τῆς θείας διδάξαι φύσεως, κάκεινον μὲν
 τριάδα ἐν τῇ θείᾳ φύσει δοξάσαι, Πλάτωνα δὲ μηδαμῶς, καὶ Ἀριστοτέλην 85
 μὲν ἐκ τοῦ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντος τὰ ὄντα θεοῦ μόνον παραχθῆναι βου-
 λήσει, ἐκεῖνον δὲ ἐκ τῆς πρώτης ὕλης, κάκεινον μὲν ἄριστα περὶ ψυχῆς

11/12 σοφώτερον — συνωδότερον U^x *add. in marg.* B V *in textu* | 16 ὡσπερ VJ U^x
add. B² *corr. ex* ὡς | 17/18 οὕτω — πειστέον U^x *in marg.* B V M *in textu* | 22 Βοέτιος
codd. | 28 σοφίας B V M φιλοσοφίας U | 24/25 καὶ περὶ — ζητοῦσι U^x *in marg.* B V M
in textu | 26 ἀλλ' ἡμεῖς σοὶ χαίρειν εἰπόντες B V M, *quo loco* U τυφλῶ τυφλοῖς ἡγου-
 μένω; *cui* U^x *add.* καὶ ταῦτα τυφλῶ τοῖς βλέπουσιν ἡγουμένω; ἀλλ' οἱ μὴ βουλόμενοι ἂν

omnibus fere in locis uti, Aristotelis vix unquam facere mentionem, primum eos refellere conatus est et existimationem, quam omnes de divina illorum sapientia conceperunt, animis abolere. Itaque suo potius quam illorum iudicio standum suadet. »Nam quae doctores nostri, inquit, afflati divino spiritu scripserunt, si ad fidem dumtaxat et mortalium salutem pertinent, teneri credique ab omnibus fas est, reliqua vero non ita recipienda sunt, ut a sanctissimis viris tradita fuere.« Atqui si in iis, quae ad fidem et veram religionem pertinent, credendum esse existimas, o bone vir, Platonis autem verbis sanctissimi viri utuntur ad fidei et verae religionis confirmationem, cur aequum non censes praebere iis fidem, dum in his Platonem longe Aristoteli praeferendum existimant? Quodsi doctores nostri sancti quidem tantummodo et deo dediti fuissent, optimarum vero artium studia vix summis, ut aiunt, labris degustassent, concederem tibi profecto geometrae potius in rebus ad geometriam pertinentibus quam sanctae simplicitati esse credendum et studiosis philosophiae ac bonarum artium peritissimis viris plus fidei adhibendum quam iis, qui rudes fuissent atque ignari, tametsi vitae sanctitate insignes haberentur. At si qui cum sanctitate ad summum etiam doctrinae et sapientiae pervenerunt legeruntque Platonis atque Aristotelis libros et utriusque philosophi opiniones diligentissime sunt perscrutati, quales fuerunt apud Graecos: Basilus, Gregorius, Cyrillus, Gregorius alter, apud Latinos vero: Augustinus, Boëthius et alii complures sapientissimi viri et philosophiae studiis illustres, et tamen, cum de vera religione disseruerunt, gentilium philosophorum auctoritatibus libenter innixi sunt, quo pacto existimas homines te unum spretis illis auctoribus sequi oportere? Sed nos et qui cumque mentis compotes sunt, te dimisso doctores nostros sanctissimos ac sapientissimos viros sequemur eorumque sententia rem a nobis propositam ostendemus.

Cap. III. Auctoris excusatio, quod Aristotelem impugnare nolit.

Verum id mihi molestum hoc loco accidit, quod ea cogor scribere, quae minime vellem. Facit enim adversarii iniquitas adversus Platonem, ut qui non minus Aristotelem quam ipsum soleo laudare, fungi officio meo minus videar. Nam cum adversarius dicat et suo dumtaxat iudicio demonstrat melius Aristotelem quam Platonem de divina natura scripsisse, quippe posuisse Aristotelem in divinis trinitatem, Platonem minime, illum sensisse caelum et mundum sola dei voluntate ex nihilo esse productum, hunc materiam primam mundi principium posuisse, ad haec Aristotelem optime

εις βόθρυνον ἐμπεσεῖν, οὐκ ἂν σοι ἔποιντο. ἔφησ δ' ἂν εἴ οἶδ' ὅτι, εἰ μὴ ἡσχύονου ἢ εἰ μὴ δικαίας πληγὰς ἐδεδίεις, ὡς πολλῶν σὺ βελτίων καὶ σοφώτερος ἡμῖν αὐτόματός τε καὶ αὐθήμερος ἀνεφάνης. ἀλλὰ πλατὺν ὑφλήσεις παρὰ τοῖς ἀκούουσι γέλωτα, ὅθεν σὲ κρίζοντα καταλιπόντες, τοῖς διδασκάλοις *etc.* usque proκειμενον.

4 cf. Georg. Trap. Comparat. II. 2.

- διαλαβεῖν, Πλάτωνα δὲ πλασματώδη εἰπεῖν, καὶ Πλάτωνα μὲν εἰμαρμένη καὶ ἀνάγκη πάντα ὑποθέσθαι, Ἀριστοτέλην δὲ τὰ πάντα διοικεῖσθαι προνοίᾳ δοξάσαντα, ἀναγκάσειεν ἂν καὶ ἡμᾶς τούναντίον δεικνύοντας, Πλάτωνι μὲν τῶν δοξῶν τὰς βελτίους, Ἀριστοτέλει δὲ εἰσποιηῖσαι τὰς χείρους, καὶ οὕτω δοκεῖν Ἀριστοτέλους καταψηφίζεσθαι καὶ ἀγνώμονας εἶναι δοκεῖν, ὁ δὲ πόρρω που τῆς ἡμῶν ἐστὶ διανοίας. εὐφημᾷ γὰρ ἡμῖν γε ἐστὶ τε καὶ ἔσται ἐς πάντα τὸν ἔπειτα χρόνον καὶ τὰ γε εἰς τοῦτον τὸν ἄνδρα, καὶ μὴ ἂν ποτε εἰς τοσαύτην δοξοσοφίαν ἐλάσαιμεν, ὡς κακῶς ἐκεῖνον εἰπεῖν θατέρῳ συνηγοροῦντας. ἄμφω δὲ σοφωτάτῳ ἡγούμενοι ἀμφοῖν χάριτας ὧν ἡμῖν παρέδοσαν ὁμολογοῦμεν, αὐτῷ ἐκείνῳ Ἀριστοτέλει πειθόμενοι ἐν τῷ ἐλάτ-10 τονι τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ οὕτωςί πως λέγοντι· οὐ μόνον δὲ χάριν δίκαιον ἔχειν τούτοις ὧν ἂν τις κοινώσαιτο ταῖς δόξαις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπι-
 B 25^v πολαιότερον ἀποφνηαμένοις, καὶ γὰρ οὗτοι συμβάλλονταί τι· τὴν γὰρ ἔξιν προήσκησαν ἡμῶν· εἰ μὲν γὰρ Τιμόθεος μὴ ἐγένετο, πολλὴν ἂν μελο-
 U 42 ποιῆσαν οὐκ εἶχομεν· εἰ δὲ μὴ Φρῦνις, Τιμόθεος οὐκ ἂν ἐγένετο. τὸν αὐτὸν 15 δὲ τρόπον καὶ περὶ τῶν τῆς ἀληθείας ἀποφνηαμένων. παρὰ μὲν γὰρ ἐνίων παρειλήφαμέν τινὰς δόξας. οἱ δὲ τοῦ γενέσθαι τούτοις αἷτιοι γεγόνασι.»
- 2 Διὰ ταῦτ' οὖν καὶ αὐτὸς οὐ τῷ φιλοσόφῳ παραβαλὼν ἀλλήλοιν τὸν μὲν εὐφημίαις ἐξαιρῶ, τὸν δὲ πλυνὸν ποιήσω, ὡς οὗτος πεποίηκεν — αἰδοίω γὰρ μοι καὶ ἄμφω καὶ πάσης ἀξίω τιμῆς — ἀλλ' οἷα μὲν καὶ ἦτις ἢ περὶ 20 τῶν προειρημένων Ἀριστοτέλους δόξα καὶ εἴ τι περὶ αὐτῶν καὶ εἰ ἦ φησιν ὁ κατήγορος εἴρηκε, τοῖς περὶ ἐκεῖνα δεινοῖς ἐξετάσαι τε καὶ σκοπεῖν καταλείψω, οὐδενὸς ὄντος τοῦ ἀγνοοῦντος, ἅτε δὴ τῶν νῦν παρὰ Λατίνοις σοφῶν σχεδὸν τι πάντων Περιπατητικῶν ὄντων καὶ περὶ πλείστου ποιουμένων τ' Ἀριστοτέλους καὶ ἀκριβῶς πάντα εἰδότων. οὐκ ἐρῶ τοίνυν, ὡς χεῖρον 25 ἢ βέλτιον περὶ αὐτῶν Ἀριστοτέλης ἢ εἶπεν ἢ ἐδόξασε, τὰ γε πᾶσιν ἐγνωσμένα εἰκῆ σαφηνίζων, πλὴν εἴ που ἀρνηθεῖν αὐτὸν Χριστιανὸν γεγονέναι, καὶ εἴ πη σαφηνείας ἕνεκα μικρὰ τούτων μνησθεῖν καὶ μὴ τοῦτον ἔχειν τὸν νοῦν τόδε τι τοῦ Ἀριστοτέλους, ὃν ὁ ἀντιλέγων οἴεται, δεῖξιμι, οὐκ
 V 33^v Ἀριστοτέλει ἐγκαλῶν ἄπαγε, ἀλλὰ τὸν συκοφάντην ἢ μὴ συνιέντα ἢ μὴ 30 ὀρθῶς τὰ ἐκεῖνου ἐξηγούμενον ἐλέγχων. τὰ δὲ Πλάτωνος ἐπεὶ πᾶσι Λατίνοις σχεδὸν εἰσὶν ἀγνωστα τῷ τε μὴ μεταγεγραμμένα παρ' αὐτοῖς εἶναι τὰ πλείω καὶ κυριώτερα τῶν αὐτοῦ, τῷ τε καὶ εἴ τι μεταγέγραπται κάκεῖνο, τοῦτο μὲν τῷ τῆς φωνῆς ἰδιώματι, τοῦτο δὲ τῇ τῶν ἐρμηνευσάντων ἀμαθίαν ἐπιπολαίως τε καὶ οὐκ ὀρθῶς εἰς τὴν Λατινικὴν μετενεχθῆναι φωνὴν 35 καὶ διὰ ταῦτα σχεδὸν τι πᾶσιν ἀγνωστον εἶναι τὴν ἐκεῖνου θεολογίαν, διὰ ταῦτα τοίνυν ἐκεῖνα τῶν αὐτοῦ ἐφ' ἐκάστου τῶν ἐγκλημάτων ἐκθήσομαι, οἷς τε ἢ αὐτοῦ δόξα σαφέστατα δεικνύται καὶ ἢ πρὸς τὰ ἡμέτερα γειτνιάσις τε καὶ ἢ ὡς οἶόν τε συμφωνία δηλοῦται καὶ αὐτὰ τάναντία, ὧν ὁ κατήγορος

8 δοξάσαντα B V M διδάξαντα U | 4 τὰς U V καὶ B M | 84, 18 — 86, 11 Διὰ ταῦτ' οὖν — δεῖξων U^x in marg. B V M in textu, quo loco U ποιήσομεν οὖν καὶ ἡμεῖς οὕτως ἀφέντες τοῖς περὶ ταῦτα σοφοῖς ἐξετάσαι, εἴ τι περὶ τῶν προειρημένων Ἀριστοτέλης καὶ εἰ ἦ φησιν ὁ κατήγορος εἴρηκεν Πλάτων, εἰ μὴ που σαφηνείας ἕνεκα μικρὰ

de anima disseruisse, Platonem figmenta quaedam scripsisse, illum, quaecumque sunt, providentia dei regi gubernarique existimasse, hunc omnia fato ac necessitati subiecisse, eo nos huiusmodi verbis impulit, ut dum contrarium demonstrare nitimur, de Platone melius sentire quam de Aristotele videamur atque ita improbare Aristotelem, quod a mente nostra longe alienum est. Nos enim de Aristotele quoque semper honestissime loquimur, absitque a nobis tam prava atque insolens cogitatio, ut dum Platonem tuemur, detrahere illi velimus. Utrumque enim sapientissimum fuisse arbitramur et gratias utrique pro beneficiis, quae in genus humanum contulerunt, agendas existimamus, quod ipsius quoque Aristotelis auctoritate agendum videtur, quippe in iis libris, quos Metaphysica vocat de ea parte philosophiae perscriptos, quae est de rebus divinis, hunc in modum loquitur: »Non modo his agere gratias aequum est, qui nobis praecepta disciplinarum diligentissime tradiderunt, verum his etiam, qui de illis leviter ieiuneque disseruere. Nam hi quoque aliquid nobis utilitatis attulerunt, dum habitum nostrum exercitatione reddiderunt aptiorem. Enimvero si Timotheus non fuisset, non tantum modulorum haberemus; quodsi Phrynis non fuisset, ne Timotheus quidem claruisset. Eodem modo de iis existimandum est, qui veritatem indagare voluerunt. Accepimus enim ab aliquibus opiniones aliquas. Sed hi ut tales essent, illi causa fuerunt.«

In hac igitur philosophorum comparatione non alterum quidem laudibus extollemus, alterum iurgiis ac contumeliis prosequemur, quod adversarius facit, — utrumque enim colimus ac veneramur — sed quaenam sit Aristotelis de iis, quas supra diximus, rebus opinio et utrum eorum, quae adversarius refert, aliquid ille scripserit vel quomodo scripserit, videant qui id possunt investigare. Permulti enim possunt, cum fere omnes nostrae aetatis sapientes Latini Peripateticae sectae aemuli sint et, quae Aristoteles scripsit, diligentissime indagaverint atque perceperint. Nos certe, ut Aristoteles de his rebus melius deteriusve aut cogitarit aut scripserit, minime dicemus — frustra enim in re notissima laboraremus — nec aliud quicquam adversus eum loquemur, praeterquam quod Christianum fuisse Aristotelem negabimus et aliquibus fortasse in locis explanationis gratia non eo modo, quo adversarius putat, intellegenda esse dicta Aristotelis ostendemus, quod non eo consilio faciemus, ut crimen obiiciamus Aristoteli, sed ut calumniatorem hunc vel minime intellegere Aristotelem vel pervertere illius sententias declaremus. Platonis vero opiniones summo studio conabimur exponere, quoniam omnibus fere Latinis ignotae sunt, partim quia

τούτων μνησθειμεν. τὰ Πλάτωνος ἐκθήσομεν μόνον καὶ οἷς γειτνιασὶν τινα περὶ τὰ ἡμέτερα καὶ φαινομένην ἔχειν δοκεῖ συμφωνίαν, ταῦτα τοῖς τε λόγοις αὐτοῦ μάρτυσι τοῖς τε οὕτω λέγουσι διδασκάλοις χρώμενοι παραθήσομεν καὶ τὰ ἐπαγγελμένα συμπερανοῦμεν, ψευδόμενον κατ' αὐτοῦ τὸν ἐναντίον δεικνύοντες.

11 Arist. Metaph. α 1. 993 b, 11—19.

λέγει, βέλτιστον πάντων τούτων ἀποδείξεως οἰόμενος τρόπον, εἰ τάναντία, ὧν τις κατηγορεῖται, τοῖς αὐτοῦ ἐκείνου λόγοις μάρτυσι δειχθείη καὶ ψευδόμενος κατ' αὐτοῦ δειχθείη ὁ ἐναντίος. εἰ δέ πη καὶ τοὺς πατέρας καὶ διδασκάλους τῆς πίστεως τοῖς αὐτοῦ Πλάτωνος λόγοις ἐπιμαρτυροῦντας παραγάγοιμι, φεῦ τῆς ἀποδείξεως, οὐδεμία ἔτι ἀμφιβολία τοῖς μὴ πάνυ ἐριστικοῖς ἔσται λοιπή. οὕτω τοίνυν τὰ ἐπηγγελμένα τό γε νῦν εἶναι ἐπεξεργασάμενος συμπερανῶ τὰ προκείμενα, τὰς τοῦ κατηγοροῦ ὑπονοίας καὶ παρεξηγήσεις Ἀριστοτέλους καὶ οὐς ἐπὶ τούτοις λόγους τε καὶ ἐπιχειρήματα ἀναπλάττει, ἄλλο τε εἴ μοι καιρὸς καὶ σχολή γένοιτο, διακωδωνίσων καὶ τὸ σαθρὸν καὶ κίβδηλον αὐτοῦ σὺν θεῶν ἐξελέγξων καὶ τοῖς Ἀριστοτέλους αὐτοῦ ῥήμασι καὶ διανοίαις ἐναντίους τε καὶ ἀπάδοντας δειξων.

3 Πρὶν δὲ τοῦ περὶ τῶν προκειμένων ἀψασθαι λόγου, γνῶτω πᾶς τις ὁ τοῖς λόγοις ἐντευξόμενος τούτοις οὐχ οὕτως ἡμᾶς συνηγορεῖν Πλάτωνι ὡς πάντα αὐτοῦ τὰ δόγματα πάντῃ ἐγκρίνοντας καὶ πάντῃ τοῖς ἡμετέροις συνωδᾶ οἰομένους, αὐτίκα τὸ περὶ προϋπάρξεως ψυχῶν, βαθμοῦ τε καὶ πλήθους θεοτήτων, οὐρανοῦ τε καὶ ἀστρων ἐμψυχότητος δόγμα καὶ ἄλλα τινὰ ὅμοια τούτοις ἡμῶν γε ἀλλότρια καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ πολέμια. τοὺς δὲ φιλοσόφους αὐτούς τί τε φρονοῖεν περὶ τῶν θείων, τί τε ἀλλήλων διαφέροιν, ἐξετάζειν ἡμῖν ὁ σκοπός. εἴ γε καὶ Ἕλληνας ἑκάτερος καὶ τὰ πλείω τῶν δογμάτων αὐτοῖν τῆς ἡμετέρας αὐλῆς εἰσὶ πόρρω, τί ὅμως ἄτερος τούτων βέλτιον, τί τῇ ἡμετέρᾳ θρησκείᾳ συνωδότερον εἴρηκε, τοῦτ' ἐνταῦθα σκοπεῖσθαι προϋθέμεθα ἄνευ τῆς οἴασοῦν δυσφημίας τῶν φιλοσόφων. εἰ γὰρ καὶ ἔστιν, ἐν οἷς δόξαιμι πρότιμᾶν Πλάτωνα, ἀλλ' οὐχ ἐκὼν ἐς ταύτην ὑπήχθη τὴν σύγκρισιν, ὑπὸ δὲ τοῦ κατηγοροῦ συνελαθείς, ὅς αὐτούς ἐτόλμησε σὺν μεγίστῃ Πλάτωνος δυσφημίᾳ παραβαλεῖν ἀλλήλοις. κατὰ γοῦν ἐμὴν δόξαν καὶ σοφίας ἕνεκεν παντοδαπῆς Ἀριστοτέλης μεγίστων ἀξίως ἐγκωμίων ἐστὶ καὶ οἷς κοινῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος εὖ πεποίηκε τὰς ἐπιστήμας ἡμῖν παραδοῦς πάσης εὐφημίας τε καὶ εὐκλείας τυχεῖν δίκαιος παρὰ πάντων.

Κεφ. δ' Τίνα φησὶ Πλάτων ἐν τῷ Παρμενίδῃ περὶ τῆς τῶν ὄντων ἀπάντων ἀρχῆς.

80

4,1 Περὶ τοίνυν τοῦ πρωτίστου τῶν ὄντων, μᾶλλον δὲ τῆς ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα καὶ πάντων αὐτῶν πρωτίστης ἀρχῆς, ἀκουσον, ἃ φησὶ Πλάτων ἐν Παρμενίδῃ. ἐροῦμεν δὲ αὐτοῦ τὰ συμπεράσματα μόνον· »τὸ ἐν, φησὶν, — οὕτω δὲ καλεῖ τὴν ὑπερούσιον θεότητα — οὐ πολλά ἐστίν· οὔτε μέρος οὔτε ὅλον οὔτε ἀρχὴν οὔτε τελευτὴν οὔτε μέσον ἔχον. ἔτι δὲ ἄπειρον καὶ ἀσχημάτιστον, ἐν οὐδενὶ τόπῳ ὄν. μήτε ἰστάμενον, μήτε τινὰ ἢ τὴν καταφορὰν ἢ τὴν κατ' ἀλλοίωσιν κίνησιν κινούμενον, οὐθ' ἄλλως γινόμενον. οὐχ ἑαυτῷ, οὐχ ἑτέρῳ οὔτε ταῦτόν οὔτε ἕτερον οὔτε ὅμοιον οὔτε ἀνόμοιον οὔτε ἴσον οὔτε ἀνίσον οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεώτερον. οὐτ' ἐν χρόνῳ τινὶ ὄν, ἀλλὰ πάντῃ ἀχρονον. διὸ οὔτε ποτὲ γέγονεν οὔτε γίνεσθαι οὐτ' ἦν ποτε οὔτε νῦν γέγονεν οὔτε γίνεσθαι οὐτ' ἐστίν οὐτ' ἔπειτα γενήσεται, οὔτε γενή-

libri eius in Romanam conversi linguam non habentur, partim quod, si qui habentur, interpretum vitio minus recte sententiam sui exprimunt auctoris. Merito itaque huiusmodi praesertim de rebus divinis opiniones explicandae sunt, ut, quam vicinae et quasi familiares sint nostrae religioni, etiam Latini possint intellegere, tum e contrario, quam falsa sint, quae ab adversario obiiciuntur, manifestum sit. Haec enim praecipua demonstrationis ratio erit, si contrarium eius, quod obiicit adversarius, ipsius Platonis verbis ostendam. Quodsi ad haec doctorum nostrae religionis testimonium adducam et sententias Platonis sacrosancto ore exponi proba-
 10 rique demonstrabo, magis profecto rei veritas elucescet nullique dubium erit Platonem, non ut adversarius fingit, sed ut nos ostendimus, cogitasse atque scripsisse. Nam adversarii ineptas expositiones et argumenta levissima suo loco post haec refellam, quantumque ab Aristotelis opinione et verbis aberrent, explicabo.

15 Sed priusquam ad rem veniam, illud aperte profiteor non ita me Platonis opinionem tueri, quasi ex omni parte probandum et cum doctrina nostra comparandum existimem. Neque enim illam animarum praexistentiam probo nec numerum deorum, non caeli ac siderum animas, non multa alia, quibus gentiles ab ecclesia damnantur; verum quid duo philosophi
 20 senserint, quod inter eos discrimen sit, exponere decrevi. Etsi enim gentilis uterque est et a fide nostra alienus, tamen uter eorum melius senserit et religioni nostrae convenientius, operae pretium erit declarare, praesertim cum nullam Aristoteli iniuriam illaturus sim, si praeferre ei Platonem videbor, siquidem non ultro ad hanc comparisonem accessi, sed iniquitate
 25 adversarii coactus, qui eos adeo turpiter et ignominiose conferre invicem non erubuit. Nam mea quidem sententia Aristoteles laudandus est et doctrina, qua plurimum claruit, et studio, quo bene de hominum genere meritus est.

Cap. IV. Quid in Parmenide Plato dicat de principio omnium entium.

30 Quid igitur de primo ente vel potius de primo omnium entium et supra omnia entia posito principio Plato in Parmenide scripserit, videamus. Ponam autem dumtaxat capita rerum. »Unum, inquit, ipsum — sic enim, sic supersubstantialem dei divinitatem appellat — non multa est; nec partem nec totum nec principium nec finem nec medium habet; infinitum infor-
 35 meque est, nullo loco circumscribitur; nusquam permanet; nullo siue loci siue alterationis motu movetur, nec ullo modo fit; nec sibi alterive idem aut diversum est, nec simile aut dissimile, nec aequale aut inaequale, nec antiquum aut novum; nec in tempore ullo, sed omnino sine tempore; quam ob rem nec generatum unquam est nec generatur nec erat unquam

12/28 Πρὶν δὲ — παρὰ πάντων U B om. B² in marg. V M Z in textu | 31 Περὶ τούτων V] item B² supra rasura, ἀότιχα περὶ U

- θήσεται οὔτε ἔσται οὔτε οὐσίας μετέχει. τὸ γὰρ ἦν καὶ τὸ γέγονε καὶ τὸ ἐγένετο χρόνον τὸν ποτὲ γεγονότα σημαίνει. τὸ δὲ ἔσται καὶ γενήσεται καὶ γενηθήσεται τὸν μετέπειτα. τὸ δὲ ἔστι καὶ γίνεται τὸν παρόντα. τὸ δὲ
- V 34^v μηδαμῆ χρόνου μηδὲν μετέχον οὔτ' ἦν οὔτ' ἔστιν οὔτ' ἔσται. οὔτε δὲ ὄνομα ἔστιν αὐτῷ οὔδὲ λόγος οὔδὲ τις ἐπιστήμη οὔδ' αἰσθησις οὔδὲ δόξα. 5 οὔδ' ὀνομάζεται ἄρα οὔδὲ λέγεται οὔδὲ δοξάζεται οὔδὲ γινώσκεται οὔδὲ τι τῶν ὄντων αὐτοῦ αἰσθάνεται. « ταῦτα μὲν ἐν Παρμενίδῃ ὡς ἐκ πολλῶν ὀλίγα. ἐν τε τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ διαλόγοις Φαίδρω, Φαίδωνι, Φιλήβω,
- B 26^v Τιμαίῳ, Σοφιστῆ, ἐν Νόμοις, ἐν Πολιτείαις, ἐν Ἐπιστολαῖς, ἀπλῶς ὅπου γε περὶ τούτων ἐμνήσθη, ἵνα μὴ μακρὸν λόγον συντείνω, ταῦτά ἐαυτῷ περὶ 10 τῶν αὐτῶν φησιν, ἅτε δὴ ἐπιστήμων ἀνὴρ καὶ σοφὸς καὶ σύμφωνος ἐν πᾶσιν ὢν ἐαυτῷ. ἐκεῖ γὰρ τὴν πρωτίστην ἀρχὴν ὑπὸ Πλάτωνος ἐν, ἐκεῖ τῶν ὄλων ὑποστάτην, ἐκεῖ τὰγαθόν, ἐκεῖ πάντων βασιλέα καὶ δημιουργὸν λαμπρῶς ἀνυμνοῦμενον εὐρήσεις. καὶ πρόκεινται ἔτοιμα τὰ βιβλία τοῖς
- U 43 βουλομένοις ἀναγινώσκειν, εἰς δ' τοῖς φιλοπόνους παραπέμπομεν. οὕτω δὲ ἡ 15 τοιαύτη αὐτοῦ θεολογία τοῖς ἡμετέροις πατράσι καὶ διδασκάλοις ἤρρεσεν, ὡς μὴ αἰσχυρῆθῃναι ἐν τοῖς ἐαυτῶν συγγράμμασι περὶ θεοῦ ποιουμένους τὸν λόγον καὶ αὐτοῖς ῥήμασι τοῖς Πλατωνικοῖς, οὐ μόνον τῇ διανοίᾳ χρῆσασθαι.
- 2 Αὐτίκα ὁ μακάριος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὁ πρώτιστός τε καὶ ἀριστός τῶν μετ' αὐτὸν ἀπάντων τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας διδασκάλων 20 γενομένων — πρὸ αὐτοῦ γὰρ οὐδεὶς πλὴν Παύλου τοῦ μεγάλου καὶ Ἱεροθέου Ἀθηνῶν, οἷς καὶ ἐμαθήτευσεν, ἄλλος ὑπῆρξεν — ἐν τῷ περὶ θείων ὀνομάτων ὑπέρκειται, φησί, τῶν οὐσιῶν ἢ ὑπερούσιος ἀπειρία καὶ τῶν νοῶν ἢ ὑπὲρ νοῦν ἐνότης, καὶ πάσαις διανοίαις ἀδιανόητόν ἐστι τὸ ὑπὲρ διάνοιαν ἐν, ἀρρητόν τε λόγῳ παντὶ τὸ ὑπὲρ λόγον ἀγαθόν». καὶ πάλιν· «ἐνάς ἐνοποιός 25 ἀπάσης ἐνάδος καὶ ὑπερούσιος οὐσία καὶ νοῦς ἀνόητος καὶ λόγος ἀρρητος, ἀλογία καὶ ἀνοησία καὶ ἀνωθυμία, κατὰ μηδὲν τῶν ὄντων οὔσα. καὶ αἴτιον μὲν τοῦ εἶναι πᾶσιν· αὐτὸ δὲ μὴ ὄν, ὡς πάσης οὐσίας ἐπέκεινα». καὶ αὖ· «οὔτε αἰσθησις αὐτῆς ἔστιν οὔτε φαντασία οὔτε δόξα οὔτε ὄνομα οὔτε λόγος οὔτε ἐπαφή οὔτε ἐπιστήμη». καὶ μετὰ τινά· «τὴν μὲν οὖν ὑπερουσιό- 30 τητα τὴν θεαρχικὴν, ὅτι ποτὲ ἔστιν ἢ τῆς ὑπεραγαθότητος ὑπερύπαρξις,
- V 35 οὔτε ὡς λόγον ἢ δύναμιν οὔτε ὡς νοῦν ἢ ζωὴν ἢ οὐσίαν ὑπομνήσαι θεμιτὸν οὔδενί τῶν ὄσοι τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἀλήθειαν ἀληθείας εἰσὶν ἐρασταί· ἀλλ' ὡς
- U 43^v πάσης ἕξεως, κινήσεως, ζωῆς, φαντασίας, δόξης, ὀνόματος, λόγου, διανοίας, νοήσεως, οὐσίας, στάσεως, ἰδρύσεως, ἐνώσεως, πέρατος, ἀπειρίας, ἀπάντων 35
- B 27 ὄσα ἔστιν, ὑπεροχικῶς ἀφηρημένην.»
- 3 Ταῦτα, πρὸς θεοῦ, οὐκ αὐτοῖς ῥήμασιν ἐκ τῶν Πλάτωνος εἴληπται; τί δὲ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ καθ' ὑπεροχὴν θεολόγος παρά τοῖς ἡμετέροις

θ ἀπλῶς M *add.* γε | 27 ἀνοησία B V ἀνοσία M

28 Dionys. Areop. De div. nom. I. 1. (Migne P. gr. 3, 588 B.) | 29 cf. Plat. Parm. 137 e — 142 a. | 29/36 Dionys. Areop. De div. nom. I. 5. (Migne P. gr. 3, 593 B D).

nec modo factum est nec fit nec est nec post fiet nec generabitur nec erit nec substantiae particeps est. Ista enim verba: erat, fiebat, generatum est praeteritum tempus significant; erit autem, fiet et generabitur futurum; est vero et generatur et fit praesens. Quod autem nulli subiacet tempori, id nec erat nec est nec erit. Ex quo fiet, ut nullum etiam nomen ei inditum sit, nulla definitio detur, nulla scientia aut sensus aut opinio eius habeatur. Itaque nec nominatur nec dicitur nec cogitatur nec cognoscitur nec ab aliquo ente sentitur. Haec Platonis verba sunt in Parmenide, quamvis pauca ex multis collegi. In aliis vero operibus suis ut in Phaedro, Phaedone, Philebo, Timaeo, Sophista, Legibus, Re publica, Epistulis, omnibus denique locis, in quibus de rebus divinis mentionem facit, semper sui similis est eademque de iisdem dicit, quod viri docti officium et verae atque inconcussae rationis testimonium est. Ubique enim primum omnium principium Plato unum appellat, ubique opificem et creatorem universi, ubique summum bonum, regem et conditorem omnium nominat. In promptu sunt Graeci eius libri, quos qui volet legere poterit et ex linguae illius fonte haurire, quae nos interpretamur, ut possumus. Adeo autem haec Platonis theologia sanctissimis fidei nostrae doctoribus grata fuit, ut quotiescumque de deo aliquid scripserunt, non modo sententiis eius, sed etiam verbis uti voluerint.

Nam vir sanctissimus Dionysius Areopagita, qui primus et summus Christianae theologiae auctor fuit neminemque ante se habuit divinarum rerum scriptorem praeter apostolum Paulum et Hierotheum Athenarum pontificem, quibus ipse praeceptoribus usus est, in libro, quem de divinis nominibus edidit, ita scripsit: »Manet quidem supra omnes substantias supersubstantialis infinitudo et supra mentes supermentalis unitas, et omnibus intellegentiis inintellegibile est, quod omnem intellegentiam superat unum et ineffabile, quod omnem dicendi rationem excedit, bonum.« Et rursus: »Unitas unifica omnis unitatis supersubstantialis substantia, mens inintellegibilis, ratio ineffabilis, irrationabilitas, inintellegibilitas, innominabilitas est, nullius entis similitudinem gerit et causa est entium omnium, ipsum autem est non ens, utpote quod ultra omnem substantiam est.« Item: »Non sensus eius est, non imaginatio, non opinio, non ratio, non scientia, non nomen.« Et paulo post: »Supersubstantiale divinum principium, quod sit superessentia superbonitatis, minime intellegi potest. Nec enim ut rationem aut virtutem, nec ut mentem aut vitam aut substantiam memorare fas est cuiquam eorum, qui veritatis omnem veritatem superantis amore tenentur; sed ut ab omni habitu, vita, magnitudine, opinione, nomine, ratione, mente, intellegentia, substantia, motu, statu, loco, unione, fine, infinitudine, omnibus denique rebus superlative abstractum perinde intellegendum est.«

Haec, per immortalem deum, nonne a Platone per eadem fere verba Dionysius sumpsit? Quid Gregorium memorem, qui ob excellentiam huius disciplinae theologi cognomentum apud Graecos adeptus est? Hic in ser-